

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW:

MÂVERÂÜNNEHİR'DEN OSMANLI COĞRAFYASINA ÜNLÜ TÜRK KELÂMCILARI

“Yurdagür, Metin. *Mâverâünnehir'den Osmanlı Coğrafyasına Ünlü Türk Kelâmcıları*. İstanbul:İFAV Yayınları, 2017, 295 s.” (ISBN: 9789755484334)

Züleyha BİRİNCİ

Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Ü. İlahiyat F.

zbirinci@ktu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0397-8130>

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin kurucusu olduğu Mâtürîdîlik mezhebi, Eş'arîlikle birlikte Ehl-i Sünnet'in iki büyük kolunu teşkil eder. Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerini benimseyen, onları kendine has yöntemlerle temellendirip geliştiren İmâm Mâtürîdî, özellikle bilgi teorisi konusundaki görüşleri ve itikadî meselelere yaklaşımıyla İslâm düşüncesi içinde özgün bir yere sahiptir. Türklerin bulunduğu bir coğrafyada yaşamış olması, bazı dil ve üslup özelliklerinden hareketle kendisinin de Türk olduğu anlaşılan İmâm Mâtürîdî'nin, önderi olduğu Mâtürîdîlik ekolü de çoğunlukla Türkler arasında yaygınlık kazanmıştır.

Akıl ve nakil dengesini sağlamada ve itidal çizgisinin korunmasında önemli bir rol üstlenen Mâtürîdîlik mezhebi, buna rağmen yeterli ilgiye mazhar olamamıştır. Bu meyanda Mâtürîdî âlimlerin biyografik bilgileri korunamamış, eserleri muhafaza edilememiş, fikirleri gereğince işlenememiş ve geliştirilememiştir. Öyle ki mezhep kurucusu İmâm Mâtürîdî hakkında bilinen bilgiler bile son derece sınırlı kalmış, bize ulaşabilen eserleri de yakın zamanlara kadar adeta kaderine terk edilmiştir. Nihayet özellikle son yarım asırdır ülkemizde yapılan çalışmalarla İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, bu terk edilmişlik durumundan çıkarılmaya çalışılmış ve bu yolda epeyce mesafe kat edilmiştir.

Tanıtımını yapacağımız eser de Mâtürîdîliğe katkı sağlamayı hedefleyen, bu nitelikteki çalışmalardan biridir. Eserde esasen Mâtürîdî âlimlerin ve Mâtürîdiyye'nin tanıtılması amaçlanmıştır. Bununla beraber Mâtürîdî kelâmcıların Türklerden oluşması, Türklerin ise hem Mâtürîdîliğe hem de İslâm dinine büyük hizmetleri olması dolayısıyla inceleme alanı Türk kelâmcıları olarak genişletilmiştir. Böylece Mâverâünnehir'den başlayıp Osmanlı coğrafyasına uzanan tarihî süreçte bu coğrafyanın çeşitli yerlerinde yaşayıp eserler vererek öğrenciler yetiştirmiş olan ünlü Türk kelâm âlimleri, günümüzü de kapsayacak şekilde ele alınıp incelenmiştir.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden, Diyanet İslâm Ansiklopedisi madde yazarı ve redaktörlerinden olan, aynı zamanda kendisi de Mâtürîdî bir kelâmcı olan Prof. Dr. Metin Yurdağur tarafından kaleme alınan bu eser giriş, yedi bölüm, ekler ve bibliyografya kısımlarından oluşmaktadır. Türklerin Müslüman oluş sürecine, Ebû Hanîfe'nin Mâtürîdîlikteki öncü rolüne, Mâtürîdîliğin kuruluş ve ilerleyen aşamalarındaki âlimlerinin yanısıra Osmanlı dönemi ve sonrasındaki Türk kelâmcılarına ve ilmî çalışmalarına da yer veren kitap, Mâtürîdiyye'nin tarihî sürecini bütüncül bir şekilde yansıtması yönüyle takdire şayandır. Ele aldığı konularda gerekli ve yeterli miktarda bilgiler ihtiva eden kitap, açık ve akıcı bir üsluba sahip olmasıyla da ilahiyat fakültesi öğrencileri yanında konuya ilgi duyan her kesimden okuyucuya hitap edebilecek bir düzeydedir. Kaynakçada büyük ölçüde Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin ilmî birikiminden yararlanılmış, bazı haritalar ve fotoğraflar da eklenmek suretiyle kitaba görsel bir zenginlik katılmıştır.

Kitabın "Giriş" (s. 15-30) kısmında Türkler ve Müslüman oluşları hakkında özlu bilgiler verilmektedir. Bu anlamda Türkler ve Araplar arasındaki ilişkilerden, Türklerle ilgili bazı hadis rivayetlerinden, Türklerin İslâm'a giriş sürecinden, ilk Müslüman Türk devletlerinden ve Mâverâünnehir bölgesinin Türk-İslâm ilim, kültür ve medeniyet tarihi açısından öneminden bahsedilmektedir. Bu noktada "Mâverâünnehir" tabirinin, Orta Asya'nın en büyük iki nehrinden biri olan Ceyhun Nehri kastedilerek "nehirin öte tarafında bulunan bölge" anlamında kullanıldığını, bu bölgenin Buhara ve Semerkant gibi önemli kültür merkezlerini içine aldığını hatırlatmak faydalı olacaktır.

Kitabın "Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebinin Mâtürîdiyye'ye Etkisi" başlığını taşıyan "Birinci Bölüm"ünde (s. 30-50) Ebû Hanîfe'nin, Mâtürîdîliğin oluşumu üzerindeki rolü ele alınmaktadır. Burada Abbasî halîfelerinin devlet yönetiminde kâdilkudâtlik makamını ihdas edip bu makama Irak (re'y) fıkıh ekolüne yani Hanefî mezhebine mensup fakihleri ağırlıklı biçimde tayin etmelerinin, onların da Abbâsîler'in hakimiyet alanındaki Irak, İran, Horasan ve Mâverâünnehir gibi bölgelere daha çok Ebû Hanîfe'nin ashabına mensup olan kadıları atamasının, bu mezhebin bahsi geçen bölgelerde kısa zamanda tanınıp yayılmasında etkin bir rol oynadığına işaret edilmektedir. Ebû Hanîfe'nin akaid ve kelâma dair görüşlerinin de Ehl-i Sünnet akidesinin oluşmasına ve Mâverâünnehir bölgesinde kendi yöntemine benzer bir metod izleyen Mâtürîdiyye kelâm ekolünün doğmasına zemin hazırladığı belirtilmektedir. Buna göre Mâverâünnehir coğrafyasında Ebû Hanîfe çizgisinde başlayan kelâm hareketi, önceleri Cûzcâniyye ve İyâziyye daha sonraları ise Mâtürîdiyye adıyla şöhret bularak yaygın hale gelmiştir. Kitabın bu bölümünde bunun gibi mühim bilgilere ek olarak muhtasaran da olsa Ebû Hanîfe'nin biyografisine ayrıca yer verilmesinin, bu kısmı daha eksiksiz bir hale getireceği ifade edilebilir.

"İkinci Bölüm" (s. 51-65), "İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî" başlığını taşımakta ve Mâtürîdîliğin imâmı, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin hayatı, ilmî çevresi, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Hanefî mezhebinin dördüncü veya üçüncü kuşak âlimlerinden olan İmâm Mâtürîdî'nin hayatı ve ilmî çevresi ile ilgili

maalesef sınırlı bilgilere sahip bulunmaktayız. Bu konularda onun hakkında bilgi veren en eski kaynak, kendisinden sonra Mâtürîdîliği sistematize eden ve Mâtürîdî'nin talebelerinin talebesi konumunda olan Ebü'l-Muîn en-Neseffî'nin *Tebsiratü'l-edille* adlı eseridir. Böyle olmakla birlikte İmâm Mâtürîdî'yi bize ulaşan eserleriyle de tanıma imkânına sahip bulunduğumuzu ifade edebiliriz. Nitekim onun *Kitâbü't-tevhîd* ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserlerinden hareketle hem geniş ilminden istifade etmekte hem de ilmî duruşu, yöntemi, İslâm'a hizmeti ve İslâm dini için tehlike oluşturan din ve mezheplere karşı mücadelesi hakkında fikir edinebilmekteyiz. Burada bilhassa bu eserlerin neşredilerek ilim dünyasına ve günümüz insanına kazandırılmasına ömrünü adanmış olan merhum Bekir Topaloğlu hocamızı hayırla yâd etmeyi de üzerimize düşen bir borç addetmekteyiz.

"Mâtürîdiyye'yi Kuran İlk Nesil" başlıklı "Üçüncü Bölüm"de (s. 67-82) Mâtürîdiyye'nin oluşumunda ve sistemleşmesinde emeği bulunan âlimlerden Hakîm es-Semerkandî, Rüstüfağnî, Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, Ebü'l-Muîn en-Neseffî ve Alâeddîn es-Semerkandî'nin hayatları, ilmî şahsiyetleri ve eserleri üzerinde durulmaktadır.

"Mâtürîdiyye'nin Teşekkülünden Sonraki Nesil" olarak başlıklandırılan "Dördüncü Bölümde" (s. 83-96) ilmî çalışmalarına ve Mâtürîdîliğe katkılarına yer verilen temsilciler el-Keşşî, el-Hasîrî, Ebü İshak es-Saffâr, Necmeddîn Ömer en-Neseffî, Alâeddîn el-Üsmendî, Ali b. Osman el-Üşî ve Nüreddîn es-Sâbûnî'dir.

"Beşinci Bölüm"ün (s. 97-106) başlığı ise "Müteahhirîn Dönemi Mâtürîdiyye Ulemâsı" şeklindedir. Bu bölümde tanıtılan Mâtürîdî âlimler de Ömer b. Muhammed el-Habbâzî, Ubeydullah es-Semerkandî, Muhammed b. Eşref es-Semerkandî, Ebü'l-Berekât en-Neseffî ve Lâmişî'dir.

"Altıncı Bölüm"e (s. 107-192) "Osmanlı Dönemi Türk Kelâmçıları" başlığı verilmiş, bu bölümde önce kısaca medreselerin tarihinden, sonra da Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan kelâm kitaplarından bahsedilmiştir. Buna göre Osmanlı kelâm eğitiminin merkezinde daha çok şu eserler bulunmaktadır: *el-Akaidü'n-Neseffiyye*, *Şerhu'l-Akaidi'n-Neseffiyye*, *el-Akaidü'l-Adudiyye ve Şerhleri*, *Şerhu'l-Mevakif*, *Şerhu'l-Makasid*, *Tavaliu'l-envâr*, *Tecridü'l-İtikad*, *Risâle fî isbâti'l-vâcib*. Bu noktada Osmanlı kelâm âlimlerinin daha çok Eş'arî kelâm ekolüne mensup ve Fahreddîn er-Râzî çizgisini sürdüren müteahhirîn ulemanın eserleri üzerinde yoğunlaştıklarına dikkat çekmek gerekir. Eserde bunun akabinde Osmanlı dönemi meşhur kelâmçılarından bahsedilmiştir. Bu kısma Molla Fenârî, İbnü'l-Hümâm, Hızır Bey, Hayâlî, Ali Kuşçu gibi kelâm âlimleriyle başlanmış, Giritli Sırrı Paşa, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi Efendi ve İsmail Fennî Ertuğrul ile de son verilerek toplamda on sekiz kelâm âlimi tanıtılmıştır. Ayrıca bu kısımda Hocazâde Muslihuddîn Mustafa'nın eserleri bahsinin ardından, *Tehâfüt* literatürüne ve Hocazâde'nin *Tehâfüt*'üne genişçe yer ayrılmıştır.

"Yedinci Bölüm" (s. 193-231) "Yeni İlm-i Kelâm Hareketi ve Dârülfünûn İlahiyat Fakültesindeki İlm-i Kelâm Müderrisleri" başlığını taşır. Burada Osmanlı

İmparatorluğu ve Cumhuriyet Türkiye'sindeki Batılılaşma hareketine temas edildikten sonra Yeni İlm-i Kelâm cereyanına yer verilmiştir. Yeni İlm-i Kelâm sürecinin doğuşuna etki eden faktörler, bu dönemin belli başlı simaları ve eserlerine işaret edildikten sonra Dârülfünûn eğitim müessesesi ve Dârülfünûn İlähiyat Fakültesi'nin geçirdiği aşamalara değinilmiştir. Bu bölümde haklarında bilgi verilen, ilmî çalışmaları incelenip tanıtılan Dârülfünûn kelâm müderrisleri Abdüllatîf Harpûti, İzmirli İsmâil Hakkı, Mehmed Şerefeddîn Yaltkaya, Arapkirli Hüseyin Avni, Yusuf Ziya Yörükân, Mehmed Şemseddîn Günaltay ve Şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendi'dir.

"Ekler" (s. 235-263) kısmında üç ek yer almıştır. "Ek 1."de (s. 235-239), kitapta işlenen mevzuyu tamamlamak açısından İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde hizmeti geçen kelâm hocalarına yer vermenin de uygun olacağı düşünülmüştür. Bu sadette merhum Ömer Nasuhi Bilmen, Muhammed Tâvî et-Tancî ve Bekir Topaloğlu'nun hayatları, ilmî serüvenleri ve eserleri beyan edilmiştir. Ek 1'in başında ayrıca Türkiye'deki Yüksek Din Eğitimi'nin önemli kurumlarından biri olan Yüksek İslâm Enstitüleri'nin tarihçesi hakkında da bilgi verilmiştir. "Ek 2."de (s. 252-259) "Merhum Hocamız Prof. Dr. Bekir Topaloğlu'nun Ardından Birkaç Cümle..." başlıklı, 13-15 Mayıs 2016 tarihleri arasında düzenlenen XXI. *İlähiyat Fakülteleri Kelâm Anabilim Dalları Koordinasyon Toplantısı ve Kelâm İliminde Metodoloji Sorunu Uluslararası Sempozyumu*'ndaki Prof. Dr. Bekir Topaloğlu'nu Anma Özel Oturumunda, bu kitabın müellifi Metin Yurdağür tarafından sunulan tatlı hatıralarla dolu bir tebliğ ve Ahmet Karataş'ın kaleme aldığı "Bekir Topaloğlu Hocamızın Vefâtına Târîh" adlı şiire yer verilmiştir. "Ek 3." (s. 260-263) ise *İslâm İnançları ve Felsefesi* adlı kitabıyla tanınan Ali Arslan Aydın'ın hayatı ve eserlerine ayrılmıştır.

Eseri tamamlamadan önce "İlähiyat nesline omuzlarındaki temsil ve tebliğ görevinin ne kadar geniş olduğunu hatırlatması dileğiyle..." şeklindeki tesirli bir ifadeyle Dünya Siyasî Haritası'na yer verilmiştir. Kitap bunun ardından "Bibliyografya" (s. 269-295) kısmıyla sona ermiştir.

Bölüm başlıklarından hareketle Mâtürîdiyye'nin tarihi sürecini dönemlere ayırmada orijinal bir yaklaşıma sahip olduğunu ifade edebileceğimiz ve ele alınan mevzuyu vuzuha kavuşturmadaki maharetini yadsıyamayacağımız bu eserin, halk ve Hak nezdinde amaçladığı gayesine ulaşmasını temenni ederiz.